

• RECENZIE A ANOTÁCIE •

ZENDEROWSKI, RADOSŁAW et al.: **Mieliśmy swój dom, w którym byliśmy szczęśliwi... Konflikty etniczne na terytorium bylej Jugosławii w narracjach migrantów z państw postjugosłowiańskich mieszkających w Austrii.** Warszawa : Wydawnictwo Naukowe UKSW, 2019, 138 s., ISBN 978-83-8090-548-1

Po roku 1990 sme mohli pozorovať v strednej Európe ústup záujmu o problematiku štátov juhovýchodnej Európy. Verejnosť, ale aj akademická komunita boli viac pohltení problematikou integrácie do európskych a euroatlantických štruktúr a transformačnými procesmi v regióne. Osobitne v Poľsku výskum v oblasti balkanistiky dlho zostával mimo hlavného poľa pozornosti historikov a sociálnych vedcov. Tradične sa sústreďujú na regióny, s ktorými má Poľsko historicky najintenzívnejšie, ale aj najkomplikovanejšie vzťahy – teda na štáty bývalého ZSSR a na Nemecko.

Nové stredisko, orientované na krajiny bývalej Juhoslávie, sa formuje okolo profesora Univerzity kardinála Stefana Wyszyńského Radosława Zenderowského vo Varšave. Recenzovaná publikácia nie je prvou prácou riešiteľského tímu na čele s R. Zenderowským týkajúcou sa problematiky interetnických vzťahov v regióne juhovýchodnej Európy. Pred niekoľkými rokmi publikovali rozsiahlu kolektívnu prácu zameranú na vzťah náboženskej a etnickej identity v údolí Preševa, vychádzajúcu z rozhovorov s predstaviteľmi mienkotvorných kruhov (tzv. lídrov verejnej

mienky, medzi ktorých zaradili predstavitel'ov samosprávy, lokálnych médií, pracovníkov školstva, akademickej sféry a duchovenstva) v tejto časti Srbska.¹

Aj teraz máme do činenia s výsledkom práce širšieho, interdisciplinárne koncipovaného výskumného tímu, tvoreného historikom, sociológmi a politológom. Tentoraz svoj výskum realizovali v prostredí imigrantov z bývalej Juhoslávie žijúcich vo Viedni. Realizovali ho prostredníctvom hĺbkových rozhovorov s 53 obyvateľmi Rakúska vo veku 28 – 72 rokov pôvodom z bývalej Juhoslávie (konkrétne zo Srbska, Kosova (uvádzaného ako samostatný štát), Bosny a Hercegoviny, Chorvátska a Macedónska) z rozličných sociálnych a profesijných skupín zameraných na ich spomienky na obdobie ozbrojených konfliktov v 90. rokoch minulého storočia. Výskum prebiehal začiatkom roku 2014 a na prelome rokov 2015 a 2016. Samotné rozhovory realizovali študenti viedenského Externého oddelenia Hornosliezskej vyššej obchodnej školy Wojciecha Korfantyho v Katowiacich v rámci zápočtu z predmetu etnické konflikty v stredovýchodnej Európe. Respondenti boli kódovaní podľa deklarovanej národnosti (srbská, chorvátska, albánska, bosniacka), ako aj podľa krajiny pôvodu, pohlavia a veku. Na druhej strane, z publikácie nie je zrejmé, v akom jazyku boli rozhovory s respondentmi vedené (s. 92 – 95),

¹ ZENDEROWSKI, Radosław et al. *My już jesteśmy zjedzeni... Rola i znaczenie prawosławia w konflikcie etnicznym w Dolinie Preszewa.* Warszawa : Wyd. Instytut Politologii UKSW, 2012.

keďže rozhovory viedli študenti poľskej národnosti, hoci v prípade výskumov podobného druhu zohráva jazyk vzájomnej komunikácie medzi výskumníkom a respondentom veľmi dôležitú úlohu.

Viedeň dlhodobo predstavuje cieľ migrácií z (post)juhoslovanského priestoru, minimálne od obdobia 60. rokov 20. storočia, keď sa stala cieľom pracovných migrácií tzv. gastarbeitrov. V roku 2001, bezprostredne po vojnových udalostiach v 90. rokoch, imigranti z krajín bývalej Juhoslávie tvorili 45,4 % z celkového počtu imigrantskej populácie v tomto meste. V tom čase vo Viedni žilo 80-tisíc Srbov, viac než 20-tisíc Bosniakov a viac než 16-tisíc Chorvátov (s. 61). Počet migrantov z (post)juhoslovanského priestoru sa v priebehu nasledujúcich rokov zvýšil, hoci ich podiel na obyvateľstve Viedne už nie je natoľko výrazný ako na začiatku storočia. Podľa najnovších údajov (k 1. januáru 2017) tvoria imigranti zo štátov bývalej Juhoslávie, ktorí sa v uvedených štátoch narodili, resp. majú ich občianstvo, približne 9 percent z celkového počtu obyvateľov Viedne. Srbi predstavujú z hľadiska pôvodu dokonca najpočetnejšiu skupinu imigrantov, vo Viedni ich žije viac než 100-tisíc a tvoria 5,4 % jej obyvateľov. Obyvateľov narodených v Bosne a Hercegovine je v meste viac ako 40-tisíc a predstavujú 2,2 % jeho obyvateľov a z Chorvátska pochádza viac než 26-tisíc, t. j. 1,4 % Viedenčanov. V dostupných štatistikách pritom osobitne nie sú uvádzaní kosovskí Albánci ani obyvatelia pôvodom z Macedónska. Po 1 percente sa na obyvateľstve Viedne podieľajú imigranti pôvodom z Bulharska a Rumunska. Na Balkáne sa teda narodilo viac než 11 percent súčasných obyvateľov Viedne a pri-

bližne štvrtina z celkového počtu imigrantov zo zahraničia, žijúcich vo Viedni². V skutočnosti ľudí, ktorí majú rodinné a kultúrne väzby na štáty juhovýchodnej Európy, vo Viedni žije oveľa viac, keďže v uvedených počtoch nie sú zahrnutí potomkovia imigrantov, ktorí sa narodili už v novej vlasti a majú rakúske občianstvo. Preto – aj s ohľadom na značné rozšírenie srbského, chorvátskeho a bosniackeho jazyka vo Viedni – je vizuálna prítomnosť obyvateľov pochádzajúcich z bývalej Juhoslávie omnoho väčšia, ako by naznačovali štatistické údaje. Potvrďuje to aj podoba webovej stránky mesta, ktorá je dostupná nielen v nemeckom a anglickom jazyku, ale má aj verziu v bosnianskom/chorvátskom/srbskom jazyku a v turečtine. Aj tieto údaje svedčia o úzkej historickej, politickej a kultúrnej previazanosti regiónu Podunajska, resp. strednej a juhovýchodnej Európy a o potrebe intenzívnejšej vzájomnej komunikácie sociálnych vedcov z uvedených regiónov.

Na rozdiel od viacerých doterajších prác týkajúcich sa diaspór z (post)juhoslovanského priestoru (napr. práce Hariza Haliloviča³ venované bosenskej diaspóre) orientovaných na migrantov iba z jedného štátu, resp. etnickej skupiny autori recenzovanej publikácie, podobne ako napr. Dragana Kovačević Bielecki⁴

² City of Vienna. Facts and figures on Migration 2017 – Viennese population, 1. 1. 2017. [online]. Dostupné na: <<https://www.wien.gv.at/english/social/integration/facts-figures/population-migration.html>>, overené 30. 10. 2019.

³ HALILOVIČ, Haziz. (Per)forming ‘trans-local’ homes: Bosnian diaspora in Australia. In VALENTA, Marko – RAMET, Sabrina P. (eds.) *The Bosnian Diaspora: Integration in Transnational Communities*. Farnham : Ashgate Publishing Limited, 2011, s. 63 – 81.

⁴ KOVAČEVIĆ BIELECKI, Dragana. *Born in Yugoslavia – Raised in Norway. Former Child Refugees and Belonging*. Oslo : Novus forlag, 2018.

(Kovačević Bielecki 2018), realizovali paralelný výskum migrantov z viacerých (post)juhoslovanských štátov. Opustili tak značne rozšírený etnocentrický prístup. Ich postup umožňuje komparáciu zistení s ohľadom na krajinu pôvodu migrantov a ich etnickú príslušnosť. Hoci rozsahom ide o nevelikú knihu, nemožno jej uprieť snahu o komplexné spracovanie sledovanej problematiky. Publikáciu otvára kapitola Bartosza Bekiera, venovaná historickému kontextu formovania etnických konfliktov v bývalej Juhoslávii, genéze a transformácii juhoslovanskej idey a jej vzťahu k idei veľkého Srbska. Osobitne treba oceniť vyvážené napísanú časť venovanú genéze vojnových konfliktov v 90. rokoch 20. storočia. Autor sa snaží vyhnúť čierno-bielej optike vnímania týchto konfliktov v závislosti od politickej, ideologickej či geopolitickej perspektívy jednotlivých autorov. Na druhej strane, autor vynechal niektoré dôležité historické momenty, ako napr. prijatie Viedenskej jazykovej dohody z marca 1850 o konštituovaní spoločného spisovného jazyka Srbov, Chorvátov a Slovincov, doplnená v roku 1954 Novosadskou dohodou. Nereflektuje ani ďalší zásadný moment, ktorým bolo prijatie Ústavy SFRJ z roku 1974,⁵ v dôsledku ktorej sa Juhoslávia transformovala na federáciu s konfederatívnymi prvkami. Národné republiky posilnili svoje kompetencie, čo viedlo k rastu nacionalizujúcich tendencií v tamojších spoločnostiach pri tichej, ale postupne čoraz otvorenejšej podpore ich, ešte komunistických politických reprezentácií,

nominálne deklarujúcich oddanosť myšlienke jednotnej Juhoslávie. Takisto nie je spomenutý tzv. memorandum SANU, resp. jeho neoficiálna verzia, ktorá v roku 1986 unikla do denníka *Večernje Novosti*, pričom tento dokument je vnímaný ako symbolický začiatok srbského prehodnocovania svojej úlohy v rámci juhoslovanskej federácie.⁶

Vojnové konflikty interpretuje ako „juhoslovanskú občiansku vojnu“ i ako „konflikty medzi nástupníckymi štátmi“ (s. 31). Vystihuje tak duálny charakter konfliktov – na jednej strane ich vnútroštátny charakter, najprv v rámci existujúcej SFRJ, ale aj vo vnútri jednotlivých nástupníckych štátov, ale aj medzištátny charakter, ako začali byť postupne po roku 1991 uznávané medzinárodným spoločenstvom. V tejto súvislosti však v texte chýba zmienka o práci Arbitrážnej komisie Konferencie o Juhoslávii, zriadenej v roku 1991 pod vedením predsedu Ústavného súdu Francúzska Roberta Badinterrea, ktorá definovala charakter prebiehajúcich vojnových konfliktov v rozpadávajúcej sa Juhoslávii a spôsob ich riešenia.⁷ Závery Badinterovej komisie však neboli zohľadnené o niekoľko rokov neskôr v prípade riešenia konfliktu v Kosove a uznania jednostranne vyhlásenej nezávislosti tejto srbskej provincie väčšinou členských štátov EÚ v roku 2008.

⁵ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, 21. februar 1974. [online]. Dostupné na: <http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_sftj_1974.html>, overené 30. 10. 2019.

⁶ Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti (nacrt), Jesen 1986. [online]. Dostupné na: <<https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/memorandum%20sanu.pdf>>, overené 30. 10. 2019. Pozri tiež GREENBERG, Robert D.: *Language and Identity in the Balkans. Serbo-Croatian and its Disintegration*. Oxford : Oxford University Press, 2004, s. 72.

⁷ PELLET, Allain: The Opinions of the Badinter Arbitration Committee. A Second Breath for the Self-Determination of Peoples. *European Journal of International Law*, vol. 3, 1992, no. 1, s. 178 – 185.

V záverečnej časti Bekierovej kapitoly sú uvedené štatistické dáta týkajúce sa utečeneckých vlín z Chorvátska, Bosny a Hercegoviny a Srbska v rokoch 1991 – 1999 (s. 57 – 61). Ide o veľmi užitočné dáta, ale podľa môjho názoru mali byť zaradené skôr do metodologickej časti.

Druhá časť, ktorej autormi sú sociológovia Rafał Wiśniewski a Izabela Bukalska, je venovaná metodologickým otázkam realizovania výskumu etnických konfliktov v naráčiach obetí (s. 63 – 86). Autori vychádzajú primárne z výskumov týkajúcich sa konfliktov v mimoeurópskych štátoch so zameraním na výskum v podmienkach vojny, po skončení ozbrojených konfliktov a v podmienkach konfliktov, od skončenia ktorých uplynul dlhší časový odstup. Spomedzi autorov z priestoru bývalej Juhoslávie reflektujú práce Ivany Maček⁸ a Marie B. Olujić.⁹ V posledných rokoch sa však objavilo viacero ďalších relevantných prác autorov z prostredia štátov bývalej Juhoslávie, ktoré analyzujú metodologické otázky výskumu v podmienkach vojny, resp. na povojnovom teréne na základe skúseností z konfliktov v (post)juhoslovanskom priestore v rokoch 1991 – 1999. Osobitne možno spomenúť napríklad tzv. chorvátsku vojnovú etnografiu z rokov 1991 – 1994.¹⁰ Zo srbských autorov si

pozornosť zaslúžia napr. práce Svetlany Ćirković¹¹, Biljany Sikimić¹² alebo novšia publikácie Sanje Zlatanović¹³. V prípade Bosny a Hercegoviny by mala byť reflektovaná napr. kniha Azry Hromadžić *Citizens of an Empty Nation*¹⁴ z roku 2015. Časť venovaná metodologickým aspektom výskumu vo vojnovom, resp. v povojnovom prostredí je rozsiahla, ale chýba jej prepojenie so samotným predmetom výskumu a identifikácia, s akými problémami sa pri realizácii výskumu stretli členovia výskumného tímu.

Autorom tretej kapitoly je vedúci riešiteľského tímu, politológ Radosław Zenderowski (s. 95 – 111), ktorý interpretuje výsledky terénneho výskumu. Najmä pri identifikácii príčin vojnových konfliktov sa ukazujú rozdiely v naráčiach, ktoré vyplývajú z odlišnej etnickej príslušnosti respondentov. Tí sa do značnej miery pridržiavajú nacionalistických interpretácií, ktorých autormi sú predstavitelia politických elít štátov dotknutých vojnami. Ani po uplynutí takmer štvrtstoročia nevidieť u respondentov výraznejší odstup od

paralelizma postsocijalističskog konteksta. In GAVRILOVIĆ, Liljana (ed.): *Zbornik radova Etnografskog instituta SANU 21*. Beograd : Etnografski institut SANU 2005, s. 29-44.

⁸ MAČEK, Ivana: *Sarajevo Under Siege: Anthropology in Wartime. The Ethnography of Political Violence*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2011.

⁹ OLUJIĆ, Maria B.: *The Croatian war experience*. In NORDSTROM, Carolyn – ROBBEN, Antonius C. G. M. (eds.): *Fieldwork Under Fire*. Berkeley : University of California Press 1995, s. 186 – 205.

¹⁰ Podrobnejšie pozri napr. POVRZANOVIĆ, Maja: *Crossing the borders: Croatian war ethnographies*. *Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, Vol. 32, 1995, no. 1, s. 91 – 106; PRICA, Ines: Autori, zastupnici, presuditelji – Hrvatska etnologija u

¹¹ ĆIRKOVIĆ, Svetlana: *Stereotip vremena u diskursu raseljenih lica sa Kosova i Metohije*. Beograd : Balkanološki institut SANU, 2012.

¹² SIKIMIĆ, Biljana: *Izbegličko Kosovo*. In SIKIMIĆ, Biljana (ed.) *Izbegličko Kosovo*. Kragujevac : Liceum 8 2004, s. 7 – 10; SIKIMIĆ, Biljana: *Život u enklavi*. In SIKIMIĆ, Biljana (ed.): *Život u enklavi*. Kragujevac: Liceum 9 2005, s. 7 – 10.

¹³ ZLATANOVIĆ, Sanja: *Etnička identifikacija na posleratnom području: srpska zajednica jugoistočnog Kosova*. Beograd : Etnografski institut SANU, 2018.

¹⁴ HROMADŽIĆ, Azra: *Citizens of an Empty Nation Youth and State-Making in Postwar Bosnia-Herzegovina*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2015.

uvedených interpretácií. Reflexia vojnových udalostí teda bude ešte veľmi dlho rozdeľovať príslušníkov jednotlivých etníc v Srbsku, Chorvátsku či Bosne a Hercegovine. Aj preto si môžeme legitímne klásť otázku, či je súčasný stav stavom mieru, alebo skôr treba hovoriť o stave „bez vojny“. Zaujímavým zistením je, že respondenti neprikladajú podstatnejší význam náboženským rozdielom. V drvivej väčšine odpovedí na otázky týkajúce sa príčin konfliktov neboli ani spomenuté. Iba ojedinelí respondenti tvrdili, že príčinou prepuknutia etnickej nenávisťi bolo práve náboženstvo, podľa iných zas slúžilo iba ako nástroj politickej mobilizácie, nebolo však príčinou konfliktov (s. 109). Za hlavné príčiny konfliktov respondenti považovali nacionalistické ideológie a ekonomické rozdiely medzi republikami, mnohí poukazovali aj na externé, geopolitické príčiny a záujmy veľmocí.

Respondentov bez ohľadu na krajinu pôvodu či etnicitu spája idealizovaný obraz juhoslovanskej minulosti a interetnických vzťahov po druhej svetovej vojne. Ten sa dostal aj do názvu publikácie („mali sme svoj dom, v ktorom sme boli šťastní“). Respondenti boli bez ohľadu na etnicitu prekvapení vypuknutím ozbrojených zrážok i náhlymi zmenami, ktoré vyvolali v medziľudských vzťahoch, osobitne v prípade ľudí z rozličných etnických skupín. Takisto bez ohľadu na etnicitu takmer rovnako opisovali vojnové traumy v podobe zničených obydľí, etnických čistiek, hladu, útekov do krytov pred bombardovaním, utrpenia detí, ale aj normalizácie vojnového konfliktu, keď si museli zvyknúť na jeho prítomnosť v každodennom živote, ako aj na úteky a hľadanie nového domova.

Hoci téma výskumu ponúka viaceré otvorené otázky, ktorým sa publikácia nevenuje, napr. integrácia obetí nútených migrácií do spoločnosti prijímajúceho štátu, identita imigrantov a ich potomkov či fungovanie väzieb s krajinou pôvodu, publikácia je prínosná z viacerých dôvodov. Obyvatelia strednej Európy žijú už od roku 1945 v mieri. V tomto regióne už niekoľko generácií nemá bezprostrednú skúsenosť s vojnovými konfliktmi. Narácia imigrantov z bývalej Juhoslávie je dôležitá aj s ohľadom na pretrvávajúci optimizmus Stredoeurópanov, že podobné udalosti v ich regióne možné nie sú. Z hĺbkových interview realizovaných poľskými študentmi vo Viedni, vyplýva, že ešte v rokoch 1990 – 1991 podobné presvedčenie zdieľali aj obyvatelia bývalej Juhoslávie, ktorí po niekoľko generácií od roku 1945 nezažili vojnu. Výsledky výskumu sú teda osobitne dôležité aj s ohľadom na narastajúce nacionalistické a dezintegračné tendencie v Európe. Práve preto treba oceniť, že publikácia bola napísaná v národnom jazyku, vďaka čomu jej obsah môže ľahšie zasiahnuť aj poľskú laickú verejnosť.

Juraj Marušiak

LEVITSKY, S. – ZIBLATT, D.: **Jak umírá demokracie**. Praha : Prostor, 2018, 335 s., ISBN 978-80-7260-394-7

Steven Levitsky a Daniel Ziblatt pôsobia ako profesori na Harvardovej univerzite. Oba patria k popredným americkým politológom strednej generácie a majú za sebou bohatú publikačnú činnosť. Kým Levitsky sa dlho-

dobu zaoberá problematikou autoritatívnych režimov, demokracií, politických systémov a politických strán, najmä v krajinách Latinskej Ameriky, Ziblatt sa špecializuje na oblasť demokratizácie a kolapsu demokracií s dôrazom na Európu od 19. storočia po súčasnosť. Kniha *Jak umírá demokracie* predstavuje ich doterajší publikačný vrchol, keďže ide o komplexné dielo syntetizujúce ich doterajšie poznatky a skúsenosti.

„*Je naša demokracia ohrozená?*“ (s. 17) – pýtajú sa autori na úvod. A dodávajú, že by im nikdy nenapadlo, že táto otázka bude aktuálna v ich vlasti, najmä keď sa celý svoj profesionálny život zaoberajú úpadkom demokracie v rôznych iných častiach sveta. Publikácia *Jak umírá demokracie*¹ však nie je iba odpoveďou na úvodom položenú otázku, ale najmä vysvetlením, prečo to tak je, ako k tomu dochádza, ale aj či a ako možno demokraciu brániť. Autori poukazujú na skutočnosť, že otvorené diktatúry v podobe fašizmu, komunizmu alebo vojenských režimov na celom svete takmer vymizli. Vojenské prevraty a násilné cesty k získaniu moci sú podľa nich už ojedinelé a vo väčšine krajín sa pravidelne konajú voľby. Demokracie však napriek tomu kolabujú aj naďalej. Autori ďalej upozorňujú, že od skončenia studenej vojny sa väčšina demokracií nerozpadla po zásahu generálov či vojakov, ale v dôsledku zvolených vlád. „*Rozklad demokracie sa dnes začína pri volebných urnách*“ (s. 22), dodávajú a ako príklady uvádzajú Venezuelu, Gruzínsko, Maďarsko, Nikaraguu, Peru, Filipíny, Poľsko, Rusko, Srí Lanku, Tu-

recko a Ukrajinu. Tento spôsob zániku demokracie je podľa autorov nebezpečne klamlivý, pretože oproti klasickému prevratu nezaniká demokracia okamžite, ale postupnými krokmi, a tak spoločnosť nedostáva jednoznačné varovné znamenie.

Ako jeden z kľúčových momentov pri úpadku demokracií pomenúvajú Levitsky a Ziblatt takzvané osudové aliancie. Podľa autorov k nim dochádza najčastejšie v čase hospodárskej krízy, narastajúcej nespokojnosti verejnosti a volebných prepádov štandardných strán. Vtedy prichádza charizmatiký outsider, ktorý postupne získava popularitu tým, že sa stavia proti zavedenému poriadku. Autori uvádzajú, že etablovaní politici vtedy môžu podľaňnúť pokušeniu uzavrieť s ním spojenectvo v záujme využiť jeho popularitu vo svoj prospech a udržať si moc. Zároveň dúfajú, že rebelu usmernia, aby podporoval ich vlastný program. Ako upozorňujú autori, „*takéto zmluvy s diablom sa však často obrátia v prospech rebela a on vďaka tomu získa dostatok uznania na to, aby sa sám stal legitímnym uchádzačom o moc*“ (s. 34). Príklady autorov z medzivojnového Nemecka a Talianska, kde podobné aliancie pomohli k moci Hitlerovi a Mussolinimu, sú všeobecne známe. Menej známy je uvedený príklad Huga Cháveza, ktorému podľa autorov k moci dopomohol bývalý venezuelský prezident Rafael Caldera, ktorý začal Cháveza verejne podporovať ako jediný politik stredného prúdu a neskôr mu udelil milosť. Podľa autorov boli Hitler, Mussolini a Chávez rozdielni, ale k moci sa dostali pozoruhodne podobným spôsobom. Všetci traja disponovali schopnosťou zaujať verejnosť, ale všetkým zároveň pomohli k moci etablo-

¹ Recenzia je spracovaná na základe českého prekladu knihy. Citáty boli preložené do slovenčiny autorom tohto textu.

vaní politici. „*To, že sa momentálni politickí lídri zrieknu politickej zodpovednosti, je často prvým krokom štátu na ceste k autoritárstvu*“ (s. 38). Autori však zároveň poukazujú aj na opačné príklady z minulosti, keď krajiny ako Belgicko, Kostarika alebo Fínsko čelili nástupu demagógov, ale podarilo sa im nepripustiť ich k moci. Ako kľúčový faktor pritom označujú potrebu včas identifikovať politika s autoritárskymi sklonmi.

S tým bezprostredne súvisí jedna z kľúčových tém publikácie: ako identifikovať autoritárske správanie. Levitsky a Ziblatt prichádzajú s teóriou štyroch kľúčových indikátorov takéhoto správania: 1. odmietanie (alebo slabá podpora) demokratických pravidiel hry; 2. popieranie legitimity politických oponentov; 3. tolerancia alebo povzbudzovanie k násiliu; 4. odhodlanie obmedziť občianske práva svojich oponentov, a to vrátane médií. Prvý bod sa prejavuje napríklad odmietaním ústavy, využívaním antidemokratických metód (rušenie volieb, zákaz organizácií, obmedzovanie základných občianskych práv a slobôd), využívaním neústavných metód na odstránenie vlády alebo odmietaním uznať výsledky volieb. V rámci druhého bodu uvádzajú autori napríklad označovanie súperov ako nepriateľov ústavného poriadku a existenčnú hrozbu národnej bezpečnosti alebo označovanie súperov za zločincov či agentov cudzích vlád bez akýchkoľvek dôkazov. Tretí bod zahŕňa okrem iného tichú podporu alebo otvorené schvaľovanie násilia, prípadne jednoznačné odmietnutie odsúdenia násilie svojich priaznivcov alebo iné akty politického násilia. Štvrtý bod obsahuje napríklad podporu zákonov obmedzujúcich občianske práva a slobody, vyhráža-

nie sa alebo podnikanie právnych krokov proti kritikom, súperom alebo médiám. „*Politik, ktorý spĺňa čo i len jediné z týchto kritérií, vyvoláva dôvodné znepokojenie*“ (s. 41). Závery autorov v tejto časti však nie sú úplne nové. Ako aj sami priznávajú, nadväzujú na závery politológa Juana Linza, ktoré prezentoval vo svojej kľúčovej knihe *Rozpad demokratických režimov*. Prínos autorov tak spočíva skôr v aktualizácii a systematizácii už existujúcej teórie a v jej zasadení do nového kontextu.

Levitsky a Ziblatt sa na pomerne veľkom priestore venujú systému výberu straníckych nominantov do prezidentských volieb v USA a jeho genéze. Pripomínajú viacero historických prípadov, keď potenciálnych autoritárov dokázali odfiltrovať politické strany, a poukazujú na inštitút takzvaného gatekeepingu, čiže v tomto kontexte stráženia kandidátov a ich kvalít na úrovni politických strán, ktorý má korene už v americkej ústave z roku 1787. Týmto exkurzom sa autori dostávajú k leitmotívu publikácie, ktorým je víťazstvo Donalda Trumpa v prezidentských voľbách v roku 2016. Autori konfrontujú amerického prezidenta so svojimi indikátormi autoritárskeho správania a výsledok nie je – vzhľadom na doposiaľ získané informácie – vôbec prekvapujúci. Trump podľa autorov vykazuje znaky autoritárskeho správania v rámci každého zo štyroch uvedených bodov. Tieto závery majú autori precízne zdôvodnené a každý bod sa opiera o viacero konkrétnych príkladov Trumpovho správania v praxi, takže je náročné s nimi polemizovať. Asi najdôkladnejšie je zdokumentovaná tolerancia a podpora násilia, čo je doložené niekoľkými Trumpovými citátmi z predvolebných mítingov, kde došlo

k násilným potýčkam. Autori tak vlastne potvrdzujú svoju hypotézu s dodatkom, že „za posledných sto rokov žiadny prezidentský kandidát veľkých strán, okrem Richarda Nixona, nespĺňal ani jedno zo štyroch kritérií“ (s. 95).

Publikácia sa zameriava tiež na spôsob, akými sa potenciálni autokrati snažia získať a upevniť si moc. Častým javom je snaha o ovládnutie demokratických inštitúcií, justície, médií, o zmeny legislatívy vo svoj prospech (volebný zákon) či získanie osobností kultúrnej sféry na svoju stranu. Levitsky a Ziblatt poukazujú okrem iného na príklady Maďarska, Poľska, Ruska alebo Turecka. Hrozbu pre autokratov podľa nich predstavujú aj podnikatelia, ktorí majú prostriedky na financovanie opozície. Uvedené prípady Michaila Chodorkovského a Borisa Berezovského sú v Európe všeobecne známe. Autori tiež poukazujú na fenomén, keď potenciálny autokrat využije bezpečnostnú hrozbu alebo hospodársku krízu na upevnenie svojej moci. „*Občania sú počas bezpečnostnej krízy oveľa ochotnejší tolerovať autoritárske opatrenia, dokonca ich podporovať, zvlášť keď pociťujú obavy o vlastnú bezpečnosť*“ (s. 133). Ako príklady takýchto krízových udalostí spomínajú požiar Ríšskeho snemu v roku 1933, sériu výbuchov v Moskve z roku 1999 alebo pokus o prevrat v Turecku v roku 2016. Všetky tri udalosti pomohli autokratom k získaniu, resp. upevneniu moci.

Ďalšia dôležitá téma, ktorú Levitsky a Ziblatt v publikácii otvárajú, je dôležitosť dodržiavania nepísaných pravidiel v politike, ktoré považujú za ochranné prvky demokracie. Aj keď Trump tieto pravidlá opakovane a často porušuje, tento trend je v USA evidentný už od 70. rokov 20. storočia. Keď sa Trump v janu-

ári 2017 ujal prezidentského úradu, boli podľa autorov ochranné prvky demokracie najslabšie za posledných sto rokov. Výsledkom je, že „*správanie, ktoré bývalo v americkej politike považované za nemysliteľné, sa stáva prijateľným*“ (s. 288).

Záverom autori konštatujú, že americká demokracia nie je taká výnimočná, ako si mnohí mysleli, a že v americkej ústave ani kultúre nie je nič, čo by ju chránilo pred zrútením. Stotožňujú sa s názorom politológa Larryho Diamonda, že prechádzame do obdobia demokratickej recesie. Trumpov vzostup môže podľa autorov globálnu demokraciu ešte viac spochybnit’.

Levitsky a Ziblatt vo veľkej miere uplatňujú komparatívnu metódu, ktorá sa prejavuje najmä pri nachádzaní paralel v rámci krajín Latinskej Ameriky, Európy či Ázie. Čitateľ tak získa pomerne veľké množstvo informácií z kritických období v krajinách, kde demokracie zanikali, prípadne kde sa ich podarilo úspešne ubrániť. Príklady z medzivojnovej Európy či súčasného Ruska, Maďarska alebo Poľska sú v našom prostredí dobre známe. Väčšiu intelektuálnu pridanú hodnotu predstavujú príklady z Peru, Ekvádoru, Kostariky, Filipín alebo exkurzy do genézy amerického politického systému. Limity publikácie z hľadiska jej prínosu do odbornej diskusie spočívajú vo voľbe cieľovej skupiny. Levitsky a Ziblatt sa snažia osloviť širokú verejnosť – najmä americkú – a volia preto pomerne jednoduchý jazyk. Vedecká exaktnosť tak často ustupuje zrozumiteľnosti. Ako príklad možno uviesť spôsob, akým autori používajú pojem demokracia. Nemajú ambíciu bližšie špecifikovať tento termín alebo rozlišovať medzi

rôznymi formami demokracie. Z kontextu je zrejmé, že termínom demokracia označujú skôr liberálnu demokraciu, ako ju chápal napríklad Robert Dahl.² Autori v súlade so súčasnými trendmi ustúpili od chronologického prístupu a text publikácie je koncipovaný skôr tematicky a ideovo. Obsah je zarámcovaný politickou situáciou v USA v súčasnosti a jej historickými súvislosťami, ku ktorým sa autori opakovane vracajú. Príklady a paralely z iných krajín používajú skôr ako krátke prípadové štúdie prevažne na potvrdenie svojich hypotéz a teórií. Autori vyberajú príklady na základe vecnej podobnosti opisovaného javu a v tomto ohľade sú veľmi dôslední. Často však ide o krajiny s rozdielnym geografickým, historickým a socio-kultúrnym kontextom, takže je potrebné individuálne posudzovať ich relevanciu.

Publikácia *Jak umírá demokracie* vznikla ako reakcia na zvolenie Donalda Trumpa v roku 2016 a možno ju tak zaradiť k titulom ďalších popredných amerických autorov ako *Cesta do neslobody* (Timothy Snyder) a *Identita* (Francis Fukuyama), ktoré sa tiež zaoberajú problematikou úpadku liberálnej demokracie vo svete. Steven Levitsky a Daniel Ziblatt ako prví do istej miery určili smerovanie tejto diskusie a stali sa často citovanými autormi. Publikáciu možno odporučiť každému – odborníkovi aj laikovi, koho zaujímajú súčasné výzvy demokracie.

Ondrej Hronec

SNYDER, T.: **Cesta do neslobody. Rusko, Amerika, Európa.** Bratislava : Premedia, 2018, 344 s., ISBN 9788081595981

Problematike vplyvu zahraničnej politiky Ruska na Európu a Spojené štáty americké sa v poslednom období venuje čoraz väčší priestor nielen v médiách, ale aj medzi odbornou verejnosťou. Tomuto trendu sa nevyhol ani Timothy Snyder, jeden z popredných autorov venujúcich sa výskumu dejín strednej Európy a transformujúceho sa postsocialistického priestoru. Napriek tomu, že zvyčajne sa jeho práce snažia obsiahnuť vzdialenejšiu históriu, ako napr. v prípade knihy *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569 – 1999* (2003) či *Black Earth: The Holocaust as History and Warning* (2015), v prípade poslednej knihy *Cesta do neslobody: Rusko, Amerika, Európa* (2018) sa venuje nedávnym dejinám a ich presahom do súčasnosti. Aj vďaka tomu sa kniha zaradila do edície *Civilizácia*, ktorá sa jednoduchým spôsobom snaží laickej verejnosti objasňovať pomerne komplikované geopolitické súvislosti, vnútornú politiku jednotlivých štátov, ako aj motivácie politických aktérov.

V knihe *Cesta do neslobody* Snyder prepája všetky tri spomenuté princípy. Týmto spôsobom opisuje, čím sa inšpiroval Putin pri svojej ceste k moci a jej upevňovaniu v Rusku. Aké boli zdroje jeho filozofie a nástroje, ktorými ich presadzoval vo vnútornej politike. V neposlednom rade sa venuje aj formovaniu zahraničnej politiky alebo lepšie povedané snahe o ovplyvňovanie vnútornej politiky priľahlých a neskôr aj ostatných štátov. Či už išlo o nástroje soft power, propagandy alebo hybridnej

² Robert Dahl používa pre existujúce demokracie termín polyarchia. Pojmom demokracia označuje ideálny systém.

vojny. Snyder tak opisuje nárast mocenských ambícií Ruska, ako aj samotného Putina, ktoré sa z bývalých súčastí Sovietskeho zväzu postupne presúvajú cez Európu až k priamemu ovplyvňovaniu vnútornej politiky najväčšieho rivala z čias studenej vojny, Spojených štátov amerických.

Kniha je rozdelená na šesť kapitol. Ich názvy nepreprádzajú, čo jednotlivé kapitoly rozoberajú, ale vždy ide o vyhranenie sa dvoch protichodných postojov, ktoré analyzujú súčasný spôsob vládnutia. Preto tieto kapitoly nesú názvy ako *Individualizmus – alebo totalitarizmus* či *Novátorstvo – alebo večnosť*.

Snyder v úvode spomína prostredníctvom svojej osobnej skúsenosti na bod dejín, keď sa vzťah medzi Ruskom a Západom radikálne zmenil a nabral priamy kurz novej studenej vojny. Išlo o pád lietadla s poľskou delegáciou na čele s prezidentom, ktorá sa presúvala na spomienkové stretnutie k výročiu katynského masakru. Vtedy v tragédii videl moment na budovanie mostov medzi Východom a Západom. V rovnakom období však prebiehalo aj Putinovo upevňovanie moci, završené neskoršou okupáciou časti Ukrajiny. V kombinácii s príchodom nových technológií vznikol nový typ politiky: *politika večnosti*. Je to spôsob odvádzania pozornosti od neschopnosti reformovať spoločnosť, ktorý funguje v krátkych striedavých intervaloch pocitov víťazstva a prehry. Všetka pozornosť občana sa z budúcnosti, ako aj minulosti sústreďuje výhradne na prítomnosť. Na okamih, v ktorom občan žije. Politika sa tak premiestňuje z racionálnej do emocionálnej roviny. Tento posun v súčasnosti badať tak v USA, ako aj v Európe. V minulosti bol tento fenomén spájaný v prvom rade s populiz-

mom, Dnes je to však už digitálny populizmus, kde je realita formovaná tvrdením, ktoré je platné tu a teraz, ale overovať ho stráca takmer akýkoľvek zmysel, keďže v ďalšom momente bude prekryté ďalšou vrstvou tvrdení.

Cesta do neslobody sa zaoberá práve Putinovou verziou politiky večnosti, ktorá je založená na filozofii fašistického mysliteľa dvadsiatych a tridsiatych rokov Ivana Iljina. Tá dáva do popredia vôľu a násilie pred rozum a zákon. Líder je až mysticky spojený s ľudom a globalizácia je označovaná za sprisahanie. Práve preto je podľa neho Rusko a jeho ľud nepoškvrnené a nevinné, pričom všetko zlé sa na neho sype zo zahraničia. Tento naratív sa pomerne často opakuje v komunikácii Kremľa s ľudom. V praktickej rovine sa prikláňa k téze, ktorá tvrdí, že národ je večný a má byť v priamom spojení s vodcom. Inštitúcie a zákony sú naopak prekážkou, ktoré v tom zabraňujú. Politika večnosti tak diskvalifikuje akékoľvek iné myšlienky a vytvára večnosť pomocou opakovania a rutiny, kde sa pravidelne konfrontujú dva svety a kde je nevyhnutné delenie na „my a oni“. To je v priamom protiklade k Fukujamovej téze o konci dejín a nastolení univerzálnej liberálnej demokracie. Môžeme ich tak vnímať ako dve súperiace ideológie, podobne ako v čase studenej vojny. Dnes si navyše Rusko pomáha tvrdením, že predsa nemôže byť fašistické, veď fašizmus samo porazilo v roku 1945. Ak by niekto namietal, že roku 1939 bolo nemeckým spojencom, dopustil by sa trestného činu. Politika večnosti tak neformuje len prítomnosť, ale aj minulosť.

Iljin, tak ako Putin, sa nezaobrá princípom nástupníctva. Zatiaľ čo v demokratických režimoch je jasné, že ďalšie voľby prinesú

kontinuitu režimu, v prípade dnešného Ruska to tak nie je. Snyder tu vidí analógiu so Sovietskym zväzom od jeho vytvorenia až do šesťdesiatych rokov, kde sa so zmenou vedúcej osobnosti vždy natískala aj otázka stability komunistického režimu. Napriek tomu v nej zároveň vidí *politiku nevyhnutnosti*, kde je budúcnosť dopredu známa a spoločnosť k nej nevyhnutne smeruje pod pevným vedením strany. Model, ktorý ju po rozpade zväzu v Rusku nahradil, Snyder nazval riadenou demokraciou a upozorňuje, že každý prídavok k slovu demokracia, či už je to ľudová, suverénna, riadená..., procedúru zmeny vládcu ako jeden z pilierov demokracie obmedzuje. Takýmto spôsobom sa piliere ruskej štátnosti zmenili na centralizáciu, personifikáciu a idealizáciu. Akýmsi bonusom, ktorý tieto piliere sčepuje, je navyše vytvorenie vonkajšieho nepriateľa, ktorú túto nepoškvrnenú štátnosť ohrozuje. Keď ho Putin pred voľbami v roku 2012 „odhalil“, sňal tak z národa všetky hriechy. Takéto vytváranie vonkajšieho alebo vnútorného nepriateľa je vlastné všetkým režimom, ktoré sú vyprázdnené a nemajú čo ponúknuť. Riadenú demokraciu sme mohli pozorovať v priamom prenose aj počas volieb do samospráv, kde kandidáti opozície jednoducho neboli zapísaní na zoznam kandidátov. Občania, ktorí proti tomu protestovali, boli označení za zahraničné živly, ktoré pošpinili svojim konaním čistotu národa.

Snyder pracuje s tvrdením, že európske štáty v 30. rokoch 20. storočia nikdy neboli národnými štátmi, ale impériami s kolóniami, kde žili občania druhej kategórie. V 50. rokoch tak vďaka tejto neexistencii národov sa mohla začať integrácia. Proti nej síce stojí fikcia historického obdobia „zlatého veku“, v ktorom

existovali silné národné štáty stojace v akomsi geopolitickom vákuu, táto epocha však, samozrejme, nikdy neexistovala. Poučení týmto vývojom sú podľa neho aj ruskí teoretici, avšak výsledkom nie je integrácia, ale ríša. Navyše v Iljinovom ponímaní fašistická. Najväčším rozdielom medzi týmito dvoma spôsobmi rastu vplyvu je pomer síl zapojených aktérov. Organizačným prvkom, ktorý je pre integráciu vlastný, je rovnosť, naopak pre impérium je ním nerovnosť. Navyše impérium nepozná hranice. Takýmto impériom s mesiášskym poslaním uchovania tradičných hodnôt sa mala stať aj Eurázia pod vedením Ruska. Fyzicky však táto snaha síce narazila na hranice Ukrajiny, ale digitálna doba a podpora nacionalistov jej nebráni svoje myšlienky presadzovať v Európe, ktorá sa podobným snahám len ťažko bráni. Príkladom je snaha o oddelenie Škótska od Veľkej Británie a následný brexit. Úlohu, ktorú v minulosti plnili spriatelnené režimy zapájajúce sa do zástupných vojen, aby sa veľmoci nestretli v priamom konflikte, dnes prebrali armády kybernetických trolov, separatistických hnutí a nacionalistických strán. Tie sa usilujú o vnútorný rozklad štátov a ich spoločností. Je nutné konštatovať, že určitým spôsobom sa im to darí.

Jedným z východiskových bodov na vytvorenie impéria je jeho legitimizácia, alebo skôr ospravedlnenie jeho vzniku. Na tento účel slúži podľa Snydera identifikácia bodu v dejinách spájajúceho impérium s časťou, ktorú sa chystá podmaniť. Z pohľadu politiky večnosti je to zároveň obdobie čistoty národa, ku ktorému sa znova ľud navráti. Keď sa proti takémuto konaniu postaví občianska spoločnosť, politik večnosti so svojimi spojencami ju musí

potlačiť. Či už kompromitáciou vodcov, alebo násilne, tak ako sa to stalo v prípade Majdanu. Posledným krokom je okupácia. Keď sa Putin zmocnil Krymu, kde bolo pred viac ako tisíc rokmi pokrstené aj kyjevské knieža Volodimir, ktorého epocha je časom ruskej národnej čistoty, uzavrel sa kruh, ktorý Snyder opisuje ako politiku večnosti, keď dejinná nevyhnutnosť ospravedľňuje násilie, aby umožnila legimitizovať impérium. Ak by sme sa pokúsili preniesť tento prístup napríklad do USA, použili by sme slogan „Make America great again“. Prenáša nás do bodu, keď bola Amerika veľkou, napriek tomu, že to zatiaľ neznamená nič konkrétne a každý si pod týmto sloganom dokáže predstaviť niečo iné, neurčitý zlatý vek, keď bol národ čistý a nepoškvrnený.

Politika večnosti musí prehovárať aj k ľudu prostredníctvom médií. Ich cieľom však nie je o realite informovať, ale priamo ju tvoriť. Zároveň vysielala posolstvo, že síce klame, ale to nie je nijak podstatné, lebo klamú všetci. Tento princíp našiel v ruských médiách svoje uplatnenie po anexii Krymu. Ruské vedenie a následne spravodajstvo anexiu spochybnilo, napriek tomu, že existovali rukolapné dôkazy o vojenskej intervencii. Takto do svojej hry zatiahli aj zahraničné médiá zvyknuté podávať obe strany príbehu. Aj vďaka prímеси dezinformácií, rozšírenia bojiska o virtuálny priestor a ďalším novým prvkom dostalo takéto vedenie boja označenie *hybridná vojna*. Tá sa vo svojej informačnej rovine dostala aj do Európskej únie so snahou destabilizovať ju. Napriek tomu, že USA je domovom väčšiny informačných technológií, sociálnych sietí a marketingového výskumu, v tomto prípade sa učí od Ruska. Zatiaľ čo v Rusku bola hra-

nica medzi správami a realitou úplne zotretá, v USA sa mnohí zmôžu maximálne na označenie nepríjemnej reality, ako *fake news*. Do reality sa tak pretavuje motto, ktoré sa v našich končinách používa na *modus operandi* dezinformačnej scény: „Nie je to síce pravda, ale mohla by byť.“

Finálnym cieľom Ruska je podľa Snydera zničenie USA. Na jeho dosiahnutie si vyhládli prostriedok, ktorým je Donald Trump. Keďže si ruskí oligarchovia plne uvedomujú, že Rusko nebude nikdy schopné dobehnúť Západ, rozhodli sa ho naopak degradovať na úroveň Ruska. Ciele a stratégia by sa dali zhodnotiť tak, že Putin síce prestal byť súčasťou KGB, KGB však nikdy neprestalo byť súčasťou Putina. Ten zvolil rozdeľovanie americkej spoločnosti ako prostriedok na jej oslabenie a prepašovanie svojho trojského koňa, Trumpa, do systému. Ten následne otvoril Rusku dvere do Bieleho domu prostredníctvom ľudí z jeho blízkeho okruhu, ktorí mali väzby na oligarchov v Rusku. Takto sa podarilo aj do USA dostať politiku večnosti, ktorá sa odvoláva na staré dobré časy a nevytvára program pre budúcnosť. Toto tvrdenie sa v čase vydania knihy mohlo zdať prinajmenšom ako odvážne. Priebeh vyšetrovania a odhaľovanie väzieb členov Trumpovej administratívy, ako aj tímu počas kampane na Kremel tieto slová potvrdzujú a naznačujú, že to, čo sa v skutočnosti dialo, bolo omnoho intenzívnejšie ako to, čo opisuje Snyder.

Vyhlasenie extrémistov, ako aj niektorých politikov, ktorých ešte v minulosti bolo možné považovať za stredný prúd či aspoň za príčetných, sa v poslednom čase až nápadne podobajú na naratív, ktorý sa formuje v Moskve. Pres-

ne opisuje formovanie naratívu či dokonca konkrétnych pojmov, ktoré sa čoraz častejšie vyskytujú v európskom mediálnom priestore. Snyder tak prináša kritiku súčasného putinovského Ruska, ktoré sa rozhodlo vybojovať si miesto pod slnkom bez ohľadu na následky. Prináša nám nielen historický exkurz toho, čo sa dialo v posledných rokoch v Kremli, ale aj toho, čo sa dialo v Putinovej duši. Analyzuje jednotlivé kroky, ako aj filozofické východiská, na ktorých stojí snaha o ovládnutie Ukrajiny, podriadenie si Európy a zničenie Ameriky.

Kniha *Cesta do neslobody: Rusko, Európa, Amerika* je Snyderovou obsiahlou analýzou stavu ruskej spoločnosti, ktorá sa zaoberá primárne históriou posledných rokov, a je teda prínosná pre historikov a politológov. No určite by sa jej nemali vyhýbať ani výskumníci v oblasti komunikácie a propagandy, kde môže poslúžiť na vhľad do rusko-orwellovskej reality, kde „vojna je mier, sloboda je otroctvo a nevedomosť je sila“.

Michal Baran

KREJČÍ, O.: **Geopolitika Ruska**. Professional Publishing, 2017, 534 s., ISBN 97880906559490

Roku 2017 vydalo nakladateľství Professional Publishing práci Oskara Krejčího *Geopolitika Ruska*. Vzhľadom k rozsahu této publikace (přes 500 stran textu) upozorním ve své recenzi pouze na některé zajímavé aspekty této knihy. Podle autora ruská státnost nebyla kontinuální, ale několikrát se zhroutila. Nynější Rusko je ukotveno v geopoliticky neuzavře-

ném, a tedy i zranitelném prostoru, což zároveň může dovolovat i ruskou expansi. Obavy z ruské expanse můžeme v Evropě vystopovat již přinejmenším od 18. století. Dále pak existují různé pohledy na hodnocení ruské historie a zahraniční politiky, a to i v Rusku samém. Další otázkou je, jakým způsobem tuto problematiku uchopit. Existují praktické aktivity, různé vládní koncepce a práce různých intelektuálů s různými náhledy.

Moderní vize Ruska může být charakterizována třemi proudy: 1. západníci – vidí úlohu Ruska v integraci do západních struktur a podřízením jeho zájmům USA. Tato vize předpokládá, že ruské národní zájmy jsou totožné se zájmy definovanými v USA. Ponechávají země bývalého SSSR jejich osudu. 2. státocentristé požadují významnou úlohu pro stát v zahraniční politice, vidí Rusko jakožto objekt zahraniční hrozby, a proto se snaží, aby Rusko zůstalo velmocí, ve své zahraniční orientaci vyvažují vliv USA. 3. civilizacionisté – ti vidí Rusko jako unikátní projekt, například díky pravoslavnému náboženství.

Pozoruhodné na historii Ruska je skutečnost, že ruská státnost se ve své historii několikrát zhroutila, ale vždy se dokázala přerodit do nového státního útvaru. Podle Krejčího ruský stát je fénix, který vždy vstal z popela, ale jehož zánik byl vždy zapříčiněn vnitřními problémy. Podle autora geopolitika každého státu začíná při pohledu na jeho hranice, kdy délka ruských hranic a rozmanitost jeho sousedů může pro Rusko představovat bezpečnostní hrozbu, ale zároveň i rozsáhlé možnosti spolupráce. Otevřenost ruského prostoru a jeho přírodní členitost rozděluje Rusko na několik vektorů, které umožňují jak rozvi-

nutí spolupráce, tak i vojenské využití, které může znamenat jak hrozbu pro ruské sousedy, ale také i pro Rusko. Krejčí tvrdí, že vektor je přirozená komunikační trasa vedoucí od centra státu do zahraničí a k významným centrům jeho sousedů.

Všechny podoby ruského státu byly vymezeny východoevropskou rovinou, která svou otevřeností na západě a na jihu neumožňuje vymezit stálou výhodnou obrannou linii. To, že centrum ruského státu je situováno v rovině a přírodně dostupném terénu s výjimkou severu, znamená, že jeho hranice jsou nestabilní. Na straně jedné, to ze všech směrů znamená možnou zahraniční hrozbu, ale na straně druhé to znamená, že Rusko považuje postsovětský prostor za svůj přirozený zájem. Podle autora je zahraniční politika Ruska určena několika „starými“ vektory a rovněž i vektorem novým. Jak již bylo řečeno, některé vektory činí z Ruské federace zranitelný stát. Bylo tomu tak v celé historii Ruska. Zde je však pozoruhodné, že ruský fénix vždy „shořel“ díky vnitřním příčinám, a nikoliv díky vnější hrozbě. Dalo by se tedy říci, že z historického hlediska pro Rusko není největší hrozbou vnější hrozba, ale Rusko samo. Podle Krejčího je současné Rusko v mnoha ohledech sevřeno základnami USA a jeho spojenců, dále pak zbraně hromadného ničení snižují význam vektorů. Proti tomuto tvrzení je možné namítnout, že zbraně, jakými jsou mezikontinentální rakety atd., mohou sice zasáhnout a zničit jakýkoliv bod na území protivníka, což sice eliminuje význam vektorů, ale nedovolují ovládnutí území protivníka, čímž se opět jejich význam zvyšuje. Autor správně upozorňuje, že vektory mohou prodělat svůj vývoj. Děje se tak například

díky vědeckotechnické revoluci, klimatickým změnám, ale i mocenskému rozložení sil spjatému s politickým a ekonomickým vývojem, a to jak uvnitř, tak i vně daného státu. Autor správně vyzdvihuje zvětšující se důležitost tzv. dálnovýchodního vektoru, který v budoucnosti může začít hrát významnější úlohu nežli tradiční vektory evropské.

Ve své práci Krejčí mapuje historii ruské státnosti od Kyjevské Rusy až po současnost. Vzhledem k nedostatku prostoru zmíním pouze zajímavá místa v ruské historii, až do konce 19. století, tak jak je předkládá Krejčí, čímž je sice nutně vytrhnu s chronologické posloupnosti, ale na straně druhé lze předpokládat, že po přečtení Krejčího knihy si čtenář tato místa zasadí do správného historického rámce. Na západě je Rusko viděno jako stát, kterému chybí demokratická, nebo alespoň pokroková historie. Tento mýtus na několika místech své knihy Krejčí vyvrací. Demokratické rysy můžeme nalézt ve starém ruském městském státě, který měl své centrum ve Velkém Novgorodě. Velký Novgorod je pro pochopení ruské státnosti důležitý, leží na křižovatce Doneckého severojižního a pobaltského východozápadního vektoru a byl napojen na volžský vektor. Jednalo se o první ruské „okno na západ“ a do Skandinávie. Z velkého Novgorodu se vydali skandinávští Varjagové na západ do Kyjeva, aby po jeho dobytí založili Kyjevskou Rus. Velký Novgorod si udržel samostatnost dokonce i v době mongolské nadvlády nad Rusy. Zde je škoda, že autor podrobněji nerozpracovává demokratické rysy Velkého Novgorodu a pouze zmiňuje, že Velký Novgorod představoval alternativní uspořádání Moskevskému samoděržaví. Velký Novgorod byl připojen

k ruskému veľkoknížectví roku 1478, kdy se jeho význam začíná snižovat a postupně zaniká. Na straně druhé Krejčí upozorňuje na existenci Pravdy – zákonodárné úpravy v Kyjevské Rusy. Zde lze upozornit na to, že v dané době zákoníky vydávané panovníky v západní Evropě neexistovaly. To vyvrací tezi o jakémisi nedemokratickém duchu ruskojazyčných státních útvarů. Ve 14. a 15. století se Rusko dostalo pod nadvládu Mongolů a šlo tak o první zpřetrhání ruské státnosti. Krejčí vyváženě hodnotí tuto dobu, která na straně jedné přinesla narušení ruských vazeb se zbytkem Evropy, avšak na straně druhé Rusko převzalo od Mongolů systém vybírání daní, vojenských odvodů a kurýrní službu. Nedá se tedy říci, že mongolská nadvláda, znamenala pouze jakousi dobu „temna“, ze které se Rusko již nikdy nevymanilo.

Jestliže budeme souhlasit s tezí, že státní znaky a symboly pomáhají vytvářet určitý „příběh“ daného státu, je potřebné věnovat pozornost i následujícím řádkům. V 16. století se objevuje státní znak ruských carů dvojhlavý orel, hledící na východ i na západ, a ruští carové se považovali za nástupce římské říše. To vyvrací pohled, že Rusko se uzavíralo stylům ze „západní“ civilizací, zdá se, že Rusko se spíše cítilo být její specifickou součástí. Je škoda, že Krejčí tuto myšlenku pouze naznačuje, ale explicitně ji nevyjadřuje. Autor vyvrací myšlenku, proklamovanou v „západním diskursu“, která vykresluje Rusko jako stát vyznačující se svým expansivním chováním. Autor přesvědčivě dokládá, že ruská expanse se sice na straně jedné řídila stejnými zákony i pravidly, jako expanse evropských států či USA, ale na straně druhé šlo o odpovědi na

předchozí útoky vedené z území ruských sousedů. Na počátku 17. století došlo k počátku připojování sibiřských území, která jsou podle autora stále vnímána jako určitý týl, či méně důležitá součást Ruska. Za vlády Romanovců došlo za panování Petra Velikého k dohnání „západu“ na poli vojenské ekonomiky, avšak konservatismus ruské elity a sociální zaostávání, například pozdní zrušení nevolnictví a nízká gramotnost obyvatelstva, nedovolily Rusku zachytit nástup průmyslové revoluce a znamenalo ruské zaostávání. Absolutní moc Ruska sice rostla, ale jeho relativní moc klesala. Je možné říci, že ekonomická zaostalost Ruska se táhne jeho historií jako červená nit, stejně jako vojenské srážky s ostatními mocnostmi, jako například Velkou Británií v období tzv. „velké hry (přelom 19. a 20. století)“ a později USA za studené války. Již v období „velké hry“ v Anglii spolu soutěžily dva přístupy protiruské politiky: 1. zatlačit Rusko 2. zadržet Rusko. Podle Krejčího tyto přístupy rovněž byly charakteristické pro období tzv. „studené války“. Již za Romanovců se ruská zahraniční politika opírala mimo jiné i o systém nárazníkových států, které měly sice samostatnou politiku, ale nebyly tak velké, aby mohly samotné Rusko ohrožovat. V 19. století za napoleonských válek, došlo podle autora k předzvěsti vývoje ve 20. století, kdy „západní Evropa“ tentokrát pod vedením Napoleona bojovala proti Rusku. Autor zpráve upozorňuje na skutečnost, že v té době připojené Finsko mělo zvláštní status, například roku 1906 zde dostaly ženy jako první na světě volební právo. Rovněž Polsko po napoleonských válkách získalo od cara Alexandra I. ústavu, která byla podle autora nejpokrokovější ve své době.

I když tato ústava byla za jeho nástupce Mikuláše I. zrušena, ukazuje to na skutečnost, že ruský stát nebyl pouze despotickým zřízením. Alexandr I. se rovněž snažil vytvořit sdružení evropských mocností, připomínající svým způsobem dnešní EU, rovněž usiloval o zrušení národních armád a utvoření mezinárodní armády.

Ve své práci se Krejčí věnuje rovněž otázkám geopolitiky. Přínosem této práce je skutečnost, že nepředstavuje pouze geopolitiku „západní“, ale i ruské geopolitické myšlení. Autor naznačuje, a v tomto směru je s ním možné souhlasit, že „západní“ geopolitické myšlení, ovlivněné rasismem a sociálním darwinismem, nedává prostor pro kooperaci „západu“ a Ruska a dává pochopit „západní protiruský“ postoj, který je mnohem staršího data, nežli vznik SSSR. Na straně druhé, jak upozorňuje Krejčí, není možné geopolitiku vidět jakožto neměnnou danost (což je mimochodem i chyba, jíž se dopouštějí i ruští zastánci geopolitiky), neboť například i klimatické změny mění i geopolitické prostředí. Je sice pravdou, že klimatické změny neovlivňují Rusko velmi výrazným způsobem, ale začínají se i v Ruské federaci projevovat. Dále pak, jak správně ukazuje Krejčí, není možné prostřednictvím geopolitického pohledu vnímat politickou realitu deterministicky. Je sice pravdou, že geopolitické vektory vedly k válečným konfliktům a díky těmto vektorům bylo možné i tyto konflikty předpokládat, ale podle daných geografických os probíhala i vzájemná kooperace a obchod. Proto je možné souhlasit s Krejčím, že není možné vnímat geopolitické postavení Ruska jako statické a deterministické.

Další zajímavou myšlenkovou konstrukci, kterou Krejčí ve svém díle rozehrává a kterou sice roubuje především na ruský stát, ale je ji možné zobecnit na celé lidstvo, je skutečnost, že ruské hranice byly vždy pohyblivé a příslušnost k ruskému státu je možné nalézt i za hranicemi Ruska, kdy určitá část obyvatelstva se s Ruskou federací identifikuje. Jedná se zde o určitý druh ruského kolektivního nevědomí. Tento koncept však není možné zobecňovat pouze na Rusko. Krejčí správně poznamenává, že i v polských myšlenkových vzorcích je možné nalézt souvislost mezi současným Polskem a bývalou polskou říší Řečí pospolitou. Ovšem takovouto myšlenkovou sounáležitost je možné nalézt i u jiných velkých národů, nebo o velmi příbuzných kultur. Krejčí správně upozorňuje, že v době SSSR byly různým tehdejšími republikám přidány určité územní celky, které s nimi ne vždy historicky korespondovaly, takže po rozpadu SSSR se mnoho ruského jazyčného obyvatelstva ocitlo bez svého rozhodnutí na území cizích a často nepřátelsky laděných států. Z toho je možné vyvodit znepokojivou tezi, že současný post-sovětský prostor může být do budoucna velmi politicky nestabilní, podobně jako je tomu na africkém kontinentě. Je škoda, že Krejčí si tuto možnost nepřipouští a nepracuje s ní. Na straně druhé autor velmi podrobně a detailně zpracovává pojem „ruský“, kdy přibližuje českému slovenskému čtenáři nuance ruského jazyka a pojmů s tímto slovem spojených.

V závěru své knihy volá Krejčí po vytvoření ekonomického a kulturního prostoru Euroasie, kde by vojenskou konfrontaci a nedůvěru vystřídal vzájemně výhodná spolupráce. Je ovšem těžké odhadnout, zda vzhledem k šablo-

novitým myšlenkovým vzorcům je tato výzva Krejčího spíše zbožným přáním, nežli možnou realitou. V každém případě Krejčího kniha má potenciál obohatit českého a slovenského čtenáře a rozšířit jeho vědění, nebo alespoň probudit hlubší zájem o poznání jedné z velmocí, která bude pravděpodobně i nadále ovlivňovat dění v našem středoevropském prostoru.

Zdeněk Vopat

ŠTEFANČÍK, R.: Christlich-demokratische Parteien in der Slowakei. Eine neue Perspektive. Hamburg : Verlag Dr. Kovač, 2019, 212 s., ISBN 978-3-339-11192-0.

Napriek tomu, že po parlamentných voľbách 2012 ostali stáť pred bránami parlamentu tak zástupcovia SDKÚ-DS, ako aj KDĽ, kresťanská demokracia sa z politiky nevytrátila. Kresťanské, resp. kresťansko-demokratické hodnoty presadzovali a stále presadzujú predstavitelia iných politických strán, hoci vo svojom názve nemajú prioritne atribút kresťanský, prípadne kresťansko-demokratický. KDĽ sa v prieskumoch verejnej mienky objavuje pravidelne nad hranicou zvoliteľnosti a s predsedom kresťanských demokratov Alojzom Hlinom sa stretávajú a rokujú o spoločnej spolupráci po najbližších parlamentných voľbách zástupcovia iných, preferenčne silnejších subjektov. Je teda evidentné, že KDĽ ešte nepovedalo posledné slovo a z politiky sa, na rozdiel od SDKÚ-DS, nechystá definitívne odísť. Svedčia o tom úspechy v ostatných komunálnych voľbách, ako aj vo voľbách do orgánov regionálnych samospráv.

V podobnom duchu, ako sme uviedli v prvom odseku, odôvodňuje Radoslav Štefančík svoj pokračujúci záujem venovať sa aj naďalej kresťansko-demokratickým stranám, resp. ideológii kresťanskej demokracie v podmienkach slovenského stranického systému.

V úvode svojej monografie si stanovuje cieľ vysvetliť, prečo na Slovensku, v postkomunistickom štáte, v určitom období paralelne vedľa seba existovali dve politické strany, ktoré vo svojich názvoch obsahovali prívlastok kresťansko-demokratický, ale napriek tomu neboli schopné zlúčiť sa a vystupovať pod hlavičkou jednej politickej strany.

Vzhľadom na to, že publikácia nie je určená pre slovenského, ale pre nemeckého čitateľa, v úvodnej kapitole predstavuje základné kontúry slovenského politického a primárne stranického systému. Úlohou tejto kapitoly je načrtnúť základné kontúry formovania slovenských slabo inštitucionalizovaných politických strán, ktoré sa od tých nemeckých líšia vo viacerých aspektoch. Štefančík tak vysvetľuje vývoj všetkých relevantných strán od vzniku republiky v roku 1993 až po súčasnosť. Najväčší priestor pochopiteľne venuje HZDS a Smeru, pričom sú v publikácii zachytené aj posledné závažné okolnosti spojené s odstúpením Roberta Fica z pozície predsedu vlády.

V nasledujúcej kapitole predstavuje historické korene kresťanskej demokracie na Slovensku. Vracia sa do obdobia formovania prvých slovenských politických strán, nezabúda na Katolícku ľudovú stranu a opisuje okolnosti fungovania Slovenskej ľudovej strany, resp. Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Nezabúda pritom zdôrazniť negatívnu úlohu

slovenského politického katolicizmu v období slovenského štátu vojnových rokov.

Ďalšia kapitola je rovnako ako úvodná primárne venovaná nemeckému čitateľovi. Autor v nej deskriptívnym spôsobom približuje výsledky KDH a SDKÚ v jednotlivých typoch volieb. V tejto kapitole príliš neanalyzuje, len predstavuje volebné úspechy, prípadne neúspechy oboch skúmaných subjektov.

Jadrom publikácie je určite nasledujúca kapitola, v ktorej sa opiera o koncept štiepných línií Steina Rokkana a Seymoura Martina Lipseta a pomocou neho vysvetľuje, prečo cesta dvoch kresťansko-demokratických strán bola natoľko odlišná. Analyzuje dôvody viacerých štiepení KDH a predstavuje okolnosti vzniku nových politických subjektov. Výber tohto teoretického konceptu je pochopiteľný, keďže vysvetľuje okolnosti vzniku politických strán. Je síce vytvorený na základe výskumu strán v prostredí západnej Európy, ale v určitej modifikovanej podobe sa používa aj pri vysvetlení vzniku politických strán a formovania straníckych systémov v transformovaných demokraciách strednej a východnej Európy.

Štefančík prichádza k záveru, že atribút kresťansko-demokratický prakticky znamená minimálne dve rozličné cesty a vracia sa tak k úvahe, že písmeno „k“ v atribúte kresťanský, resp. kresťansko-demokratický môže mať v rozličných krajinách rôznu podobu. V podmienkach Slovenska tou prvou cestou je konzervatívne videnie KDH, ktoré lipne na tradičných hodnotách, a ako keby odmietalo akceptovať rýchlo sa meniace podmienky súčasného globalizovaného sveta. Druhú cestu predstavuje vývoj SDKÚ-SD, ktorej politika zaujímala viac pragmatické vnímanie sú-

časnosti, a to zrejme aj z toho dôvodu, že pri zrode SDKÚ-DS stáli pôvodne nielen bývalí členovia KDH na čele s Mikulášom Dzurindom, ale tvorili ho aj členovia dnes už bývalej liberálne orientovanej Demokratickej únie. Subjekt, ktorý zastrešovali dve, na opačných koncoch stojace ideológie, si tak ani nemohol dovoliť bazírovať na tradičných hodnotách liberalizmu na jednej a kresťanskej demokracie na strane druhej. Paradoxne, to, čo sa podarilo SDKÚ-DS, a síce dostať pod jednu strechu tak diametrálne ideologické smery, sa dnes nedarí ani v rámci viacerých politických subjektov, keďže sme permanentne svedkami liberálno-konzervatívneho ideového rozporu.

V poslednej kapitole Štefančík analyzuje mieru inštitucionalizácie oboch subjektov a približuje aj obsahové prieniky i rozdiely medzi KDH a SDKÚ-DS. Opiera sa pritom o model troch nemeckých autorov inšpirovaný Scottom Mainwaringom, a podľa neho vysvetľuje jednotlivé faktory inštitucionalizácie politických strán. Prichádza k záveru, že KDH vykazuje znaky lepšej inštitucionalizácie než SDKÚ-DS, čo napokon viedlo k tomu, že KDH sa udržuje pri živote aj po odchode z Národnej rady SR, zatiaľ čo SDKÚ-DS sa už pravdepodobne nedokáže vrátiť do skupiny relevantných aktérov slovenského straníckeho systému.

K publikácii Radoslava Štefančíka je nevyhnutné podotknúť, že ide o vydarenú analýzu vybraných politických subjektov, ktoré mali, resp. majú vo svojom názve prívlastok kresťanský, resp. kresťansko-demokratický. Jej nevýhodou je, že stranícky systém na Slovensku podlieha turbulentným zmenám, takže to, čo je dnes aktuálne, už o niekoľko týždňov či mesiacov nemusí platiť. Ale túto nevýhodu

má prakticky každý autor, ktorý sa podujme skúmať práve vývoj slovenských politických strán. V každom prípade táto publikácia poslúži po nemecky hovoriacemu čitateľovi k tomu, aby lepšie pochopil súvislosti fun-

govania nielen dvoch skúmaných politických strán, ale prakticky celého slovenského straníckeho systému.

Ingrid Kunovská